

Рад примљен: 31. 08. 2011.

Рад прихваћен: 20. 12. 2013.

Кратки научни
прилог

др Весна Трифуновић¹

Факултет педагошких наука, Јагодина

Образовање и друштво: улиција неолибералне стратегије развоја на формирање образовне политике у српском друштву

Резиме: Промена политичке парадигме у српском друштву почетком двехиљадиће године довела је до измењеној економској контекста и, уз то, до неизбежних промена на подручју образовања. Намера проширивања ширим, и то европским, интеграцијама довела је до прихватања солидарних захтева који уређују однос друштва према систему образовања и снажно утичу на формирање образовне политике. Изведене реформе су довеле до промене системских димензија институционализованог образовања; дошло је до измена садржаја предмета, промене уџбеничних правила на различите нивое образовања, промене изражања обавезног образовања, до измене режима учења и студирања. Створен је привид да је реформама образовање системски обухваћено, да је дошло до „демократизације“ образовања и да су досеђујуће промене битно промениле однос друштва према образовању. У стварности, међутим, дошло је до реализације оних смерница образовне политике које, баш зато што нису биле засноване на темељним проширивањима образовној целини, нису довеле до остварења жељених резултата за друштво и бољим образовањем, заснованом на најбољим светским узорима. Промена парадигме образовања у изв. савременом српском друштву сведена је на некретичко прихватање самеравања националне стратегије развоја образовања са захтевима за стандардизацијом и унификацијом образовања, који долазе из изв. европског образовног простора.

Прихватање решења која су намењали неолиберални реформисти после 2000. године довело је до девастације друштва – не до његове модернизације – укључујући и подручје образовања. Неолиберална стратегија развоја је намењила систем вредности у коме је профити стављен изнад људи, што је довело до урушавања веза солидарности у друштву и неслагања социјалне одговорности за крајње последице намењеног облика развоја.

Постоји много отворених питања о улицији неолибералне стратегије друштвеног развоја на формирање образовне политике у српском друштву данас. Стога аутор истражује пошреду континуираног истраживања системских последица донесених реформи и, у складу са препознатим тенденцијама, редефинисање друштвене улоге и циљева образовања. Реформе образовања, очекује се, не треба да буду израз политичке функционализације образовања у складу са свеобухватне солидарности са глобализујућом политиком образовања, већ издалансиран одговор на пошреду учесника образовног процеса и развојних пошреда друштва.

Кључне речи: неолиберална стратегија друштвеног развоја, образовна политика, промене.

¹ dimitrije95@ptt.rs

Увод

Појава нове структуре производних снага, научно-технолошке и информатичке револуције и светска подела рада утичу на појаву тзв. умреженог друштва, глобалне економије, али и планетарне културе и заједничког образовања. Ти глобални интегришући процеси доводе, са једне стране, до рушења старих институција (урушавања државних и националних суверенитета) и до стварања институција новог светског поретка, са друге. Процес глобализације се различито оцењује од стране различитих актера, али без обзира на различите приступе треба истаћи да овај процес уобличава друштва у савремености уједначавајући ниво захтева према њиховим подсистемима.

Да би постала конкурентна у међународној подели рада, друштва (која се иначе разликују по степену економског развоја, социјалној организацији живота и унутрашњим структурама) приморана су да се укључују у процесе интеграција (регионалних и трансконтиненталних). Удруживање постаје претпоставка развоја друштва у савремености, а висока интегрисаност друштва у светској подели рада претпоставка његовог одрживог развоја. Српско друштво се већ више од једне деценије налази у процесу субглобализације или регионализације, тј. глобализације на мезо нивоу, настојећи да своју економију и организацију друштва прилагоди стандардима Европске уније (ЕУ). У ЕУ се под утицајем „мегакапитала и англосаксонске неолибералне стратегије потискује и демонтира социјална држава и социјалдемократски модел развоја“ (Митровић, 2010: 12), доводећи до доминације интереса власника финансијског капитала. Неолиберална стратегија развоја своди друштво на тржиште, а човека на улоге. У таквом систему од образовања се захтева да прихвати економске критеријуме организације – рационализацију и ефикасност и тзв. меку унификацију, под видом стандардизације, што у крајњем исходу доводи

до уједначавања образовних исхода унутар заједничког образовног простора: код учесника образовног процеса се развијају компетенције за постојеће радне улоге у достигнутој подели рада.

У образовном процесу усмереном на удоваљавање захтевима који долазе из економског подручја друштва, хуманистички садржаји и вредности се чине некорисним и непотребним. Интегрални хуманистички концепт образовања, који је „водио рачуна“ о развоју различитих димензија личности и пружао систематизовано знање из различитих области (језика, математике, природних наука, али и друштвених наука, посебно историје), која су омогућавала утемељење персоналног идентитета и оних колективних, из угла развојне парадигме чији је основни постулат „добит је изнад свега“ чини се потпуно *нейрофийи*абилним. Стога се, као нерационалан, неефикасан и традиционалистички, према логици неолибералног развоја, замењује концептом тржишног образовања. Тај концепт доводи до важних промена у актуелним образовним политикама: (а) долази до преображаја односа између државе и образовања и својеврсног раздржављења процеса образовања, што омогућава уплив утицаја моћних чинилаца који обликују процесе глобализације и регионализације; (б) долази до промене у социјалној пропульзивности образовања и мења се положај учесника образовног процеса због новог начина финансирања институционализованог образовања, које је изложено рестриктивној политици (смањују се директна и индиректна улагања у образовање) – укључивање у образовни процес и задржавање у њему зависи од финансијских могућности самих учесника; (в) мењају се облици школа, осим државног типа уводе се и приватне школе и факултети; (г) спроведена је тзв. дезидеологизација школа, која је поистовећена са елиминацијом марксистичке идеологије, а да до стварне еманципације од сваке идеологије није дошло; (д) долази до плурализације образовања – у институционализовано образовање су

уведени различити научни приступи и религијско сазнање, као израз изједначавања атеистичког и теистичког погледа на свет; (ћ) мењају се наставни планови и програми на свим нивоима институционализованог образовања – укључени наставни садржаји доводе до прихватања новог погледа на свет, новог схватања историје, формирања нових тзв. коректних облика понашања, чији је крајњи ефекат, чини се, подстицање конформистичког облика интеграције, који је увек удаљавање од *слободе*.

Неолиберална стратегија развоја и образовање

Идеологија глобализације је неолиберална и унеколико модификује либерализам као пројекат идеалне социјалне организације. Либерализам, иначе, представља „поимање људског бића као *слободне индивиде* и њених природних права, јединке која треба да буде активан грађанин, а не пука марионета сила које би је подвлашћивале. Слобода, самосталност једини је темељ на коме се ствара друштвена зграда, која почива на два снажна и подједнако важна стуба: политичкој демократији и приватној својини са потпуно слободним тржиштем – на политичком и економском либерализму“ (Печујлић, 1991: 90). Либерализам и неолиберализам, међутим, пренебрегавају реални проблем да управо тржиште доводи до огромних економских неједнакости, монопола моћи мањине и економској подјармљености огромне већине. Идеологија неолибералне стратегије пружа могућност економски владајућим елитама не само да увећавају своје богатство већ да имају контролу над државом и надзор и контролу над незадовољнима. Најозбиљније последице ширења неолиберализма су нестајање социјалне државе и, уопште, обнова социјалног питања, деструкција сектора реалне економије, рестрикције права у области радног и социјалног законодавства.

У том контексту треба посматрати и транзицију постсоцијалистичких земаља на Балкану: транзиција је заснована на неолибералној стратегији зависне модернизације која доводи до периферизације привреде, друштва и културе (Митровић, 2009). Приступ образовним институцијама, у односу на претходни, социјалистички, систем подвргнут је системском селекционисању – приступ није једнак за припаднике различитих социјалних групација. Неједнак приступ, нарочито високим нивоима образовања, онемогућава социјалну мобилност друштвених група, репродукујући тако постојећу структуру друштва и њене противречности. Подручје образовања је инструментализовано и служи привиду једнакости својом формом, заснованој на тобожњој меритократији (систему у коме сви имају место које заслужују), а суштински делује у циљу обезбеђивања потребне радне снаге за ограничени број радних места.

Глобализацијски процеси су уједињујући процеси: на светској мапи друштава изражено је њихово груписање, регионално и транснационално. Основни покретач ових интеграција је економски фактор, финансијски капитал и велике компаније којима је потребан шири простор од националног. Преливање новца и капитала изван националних структура, њихово увећавање и утицај на друге (државе, регионе) подразумева наметање политичке воље која ће уобличи заједнички простор (економски, политички, културни, комуникацијски, па и образовни) и законодавно га уредити. Земље чланице ЕУ имају одговорност да своје националне системе, економију, право, чак и образовање усагласе са правном регулативом Уније. Болоњска декларација (1999) представља платформу за изградњу или, барем, покушај изградње тзв. заједничког европског образовања.

Да ли унутар ЕУ постоје препреке остварењу овог циља, тј да ли се европске земље лако одричу својих националних стратегија образо-

вања, с обзиром на разлике које постоје на подручју образовања? Чланице Европске уније, нарочито оне првог реда, имају континуитет у развоју образовања који је у складу са њиховим властитим националним вредностима, дакле, међусобно се разликују. Образовање, међутим, има отворен карактер – лако усваја нове универзалне научне, културне и цивилизацијске вредности и формира нове образовне идеале самерне актуелним променама у друштву. Та отвореност ка иновацијама и спремност за плурализацију, националну стратегију образовања европских земаља пружа прилику да изграде сличности.

Уколико принципи Болоњске декларације нису замишљени као пуки инструменти формирања јединственог система образовања чије је прихватање беспоговорно, они могу подстаћи промене у националним стратегијама образовања које ће допринети њиховој већој компатибилности, израженијој мобилности знања и мобилности студената (ученика) и наставника. Назначене промене ће свакако бити у функцији задовољавања захтева слободног тржишта у еврозони. Истовремено, промене које иницира Декларација могу да изазову и негативне ефекте попут дисконтинуитета у развоју *домаће* образовања, запостављања традиционално добрих решења у националним стратегијама образовања и задовољавању искључиво уских тржишних уместо добро избалансираних националних интереса у сфери образовања. Некритичко прихватање стандардизованих захтева у домену образовања може да доведе до исхитрених решења и уобличавања образовне политике која ће бити у функцији задовољавања краткорочних политичких циљева владајућих групација, без одговорности за њене крајње резултате. У основи образовних политика у модерним друштвима су потребе и интереси појединаца и националних колективитета и баланс између општељудских поставки образовања и националних атрибута. Процеси глобализације и субглобализације,

међутим, уводе и трећи чинилац – наднационални колективитет, који своје интересе остварује средствима правне природе.

Болоњска декларација је документ (или политичко саопштење) којим су потписници, министри двадесет девет земаља Европске уније (1999) означили почетак процеса реформе европских универзитета, с циљем да се у Европи успостави заједнички простор образовања, који ће, истовремено, очувати културне, језичке и националне специфичности сваке земље. Наша земља је 2003. године потписала Декларацију и означила прихватање тзв. академске хармонизације, тј. прихватање процеса реформисања система високог образовања. Основни реформски принципи су мобилност студената и наставника, ефикасност студија, перманентна евалуација, обезбеђење квалитета високог образовања, аутономија универзитета. Формално усклађивање националне високошколске правне регулативе са европским обрасцем (успостављање упоредивих академских звања и имплементација додатка дипломи, усвајање тростепеног система студија, прихватање упоредивог европског система бодова, усклађивање националних стандарда квалитета са европским), међутим, аутоматски не обезбеђује успех започете реформе. Али усвајањем новог Закона о високом образовању бар су постали јасни основни циљеви високог образовања: преношење научних, стручних и уметничких знања и вештина; развој науке и унапређивање уметничког стваралаштва; обезбеђење научног, истраживачког и уметничког подмлатка; пружање могућности појединцима да под једнаким условима стекну високо образовање и да се образују читавог живота; значајно повећање броја становника са високим образовањем. Сматра се да Болоњска концепција високог образовања одговара актуелном тренутку (друштвеном и научно-технолошком): „јавља се потреба да се актуелни систем високог образовања реконцептуализује у односу на пројектовано `друштво знања` за `друштво које учи`. То

подразумева да квалитетно, потребно и пожељно високо образовање, тј. високошколска настава, мора бити, пре свега у функцији развоја способности студената који ће знање стицати, откривати, креирати, иновирати, производити и зарађивати“ (Ђукић, 2006: 325). Ипак, могу се чути и критичке оцене домета тзв. Болоње: „Посматрано са једног светско-историјског или цивилизацијског нивоа, Болоњска декларација представља два корака назад у односу на универзитетско образовање. Ако је универзитет заједница истраживачког рада и образовања, а све у циљу повећања знања, сада се Болоњском декларацијом иде према сужавању теоријског образовања. Људи се спремају да буду извршиоци неких операција у разним земљама...“ (Марковић, 2004: 86). Различито поимање карактера започетих реформи образовања у српском друштву захтева научна, емпиријска истраживања и научна промишљања сложених проблема развоја образовања и његовог доприноса интеграцијама и развоју друштва. „Домаћи“ реформисти система високог образовања не уважавају његове особености, као изразе културне средине у којој су настали. За разлику од њих, „активисти“ Болоњског процеса ангажовани на представљању европског образовног простора као партнера високо образовним системима у другим регионима света истичу „значај интеркултуралног разумевања и уважавања“ (Zgaga, 2006: 187), на основу чега се може, посредно, закључити да њихова искуства у реформским процесима могу да се *иренесу*, али не морају да се *иресликају*.

Подручје образовања је изузетно значајно у укупној развојној политици друштва – оно обезбеђује утицај на нове генерације и начин њихове интеграције, између осталог и дистрибуцијом културног капитала. Зато захтеви за унификацијом и стандардизацијом образовања са „европском димензијом образовања“ у друштвима попут српског треба да буду пажљиво одмерени и прихваћени у мери која не ремети задовољавање националних интереса, не наруша-

ва позитивна достигнућа и, истовремено, омогућава модернизацију образовања. Намера да се прихвати образовна политика, чији ће главни циљ бити задовољавање тржишних захтева за одређеним професијама и одређеним степеном образованости радно активног становништва, неопходним за укључивање у постојећу поделу рада захтева преиспитивање. Образовање мора да пружи много више од припреме појединаца за обављање тржишно тражених радних улога. Образовна политика која препознаје ослобађајућу улогу образовања (Суходолски, 1988) постаће значајан сегмент укупне развојне стратегије друштва у транзицији, која ће допринети заустављању њиховог кретања ка зони друштва периферије. Друштва чији се развојни ресурси, укључујући и људски капитал, нештедице стављају на располагање економијама развијених земаља и мултинационалних компанија.

Глобални утицаји захтевају унификацију образовања чији израз је и прихватање националних стандарда у националним стратегијама образовања. Прилагођавање глобалним утицајима доводи до образовне хомогенизације, као саставног дела културне хомогенизације и стварања јединственог културног и образовног простора. Искључива тежња ка прилагођавању институционализованог образовања међународним стандардима може да доведе до потискивања националних и локалних традиција, култура и образовних достигнућа, па чак и до њиховог разарања.

Подручје образовања данас постаје комерцијално, „бизнис“ улази и у овај сектор, мењајући његову природу. Анализа утицаја Канадско-америчког споразума о слободној трговини и Северноамеричког споразума о слободној трговини на канадско школство пример су снажног утицаја тзв. економског усклађивања на сектор образовања. Канадски образовни простор се значајно мења: постаје све више приватни, много ближи америчком систему образовања, и све више

комерцијалан у свом пословању, омогућавајући великом и малом бизнису да дође у овај некада заштићени сектор (Barlow and Robertson, 2003). Утицај корпорацијских сила на канадски систем образовања и намера да се потисне канадски утицај у њему представљају довољно упозорење земљама у транзицији у вези са могућим крајњим последицама прихватања стандарда у различитим областима, нарочито образовању.

Српско друштво, попут већине друштва у транзицији, лако се одриче идентитарних обележја, не препознаје потребу за критичким преиспитивањем импликација хомогенизујућих утицаја глобализма, као што не препознаје значај и вредности властите културе. Стога се образовна политика види искључиво као процес убрзаног прилагођавања националне стратегије образовања међународним стандардима. На тај начин се преко механизма стандардизације транзициона друштва чврсто повезују са регионалним и ширим интеграцијама. У овим друштвима неупитно прихватање прилагођавања националних система образовања глобализујућим захтевима је, вероватно, подстакнуто спознајом друштвене стварности и сагледавањем могућности освајања боље позиције у настајућем „друштву које учи“. Системи образовања, међутим, чак и у контексту стандардизације могу да пронађу начин успостављања равнотеже између растућих захтева хомогенизације и потребе очувања различитости уколико стандардизацију искористе као подстицај за свеобухватну модернизацију образовања.

Закључак

Транзиција српског друштва у чијој је основи неолиберална стратегија развоја довела је до структурних промена, чија је једна од последица осиромашење огромне већине становништва, сем малог процента тзв. политичке и финансијске елите. Тај неповољан ефекат, оче-

кивано је, проузрокује промене у култури свакодневног живота припадника различитих социјалних групација, укључујући и однос према образовању. И поред претрпљеног транзиционог шока припадници различитих социокултурних миљеа су сачували свест о значају образовања за будућност нових генерација, међутим, њу не прати и одговорност владајућих групација, које и у подручје образовања настоје да уведу неолибералну развојну логику и створе услове у којима ће тржишни механизам регулисати све димензије институционализованог образовања: систем образовања, социјалну пропусивност, типове образовних установа, садржаје образовања итд.

Могуће интервенције државе у циљу уједначавања услова за стицање образовања у српском друштву, које би обезбедиле стабилна и довољна средства за финансирање модернизације образовања, битно су ограничене деловањем либералног тржишта, које појединачну добит ставља изнад заједничких потреба. Некадашњи облици друштвене интервенције, којима се настојало да се отклоне социјалне неједнакости у области образовања, данас, због запостављања институција солидарности у друштву, нису применљиве.

Образовна политика није још дала одговор на питање шта су кључни циљеви образовања у српском друштву данас. Да ли је то припрема или тренинг школске популације (а) да попуњава различите тестове попут тестова на тзв. малој матури или PISA тестове, чији ће резултати послужити као повод за увођење експерименталних иновација у институционализовано образовање без промишљања о њиховим крајњим ефектима или да стекне знање; (б) да стално повећава знање, теоријско и специјалистичко, које ће је припремити за остваривање различитих улога у друштву или да постане „извршилац радних операција у неким земљама“,

чију пожељност ће јој обезбедити студирање у режиму Болоњске декларације?

Истовремено, чиниоци формирања образовне политике у савременом српском друштву, под снажним утицајем идејне слике западног света у чијој је основи политички идентитет (заједничке политичке вредности које га утемељују), чини се, налазе се на становишту да стварање и неговање културног идентитета унутар институционализованог образовања није циљ коме

треба тежити. Мистификације око идентитарног одређења, друштвени и политички контекст који отежава његово формирање, у крајњем исходу могу да доведу до стварања конфликтних личности и конфликтних односа између припадника различитих група у једном друштву, као и између различитих друштава. Одрицање припадности властитој култури јесте чин усмерен против *културе* и израз неслободе. А задатак образовања, најважнији, јесте да појединцу помогне да се *креће ка слободи*.

Литература

- Барлоу, М. и Робертсон, Х. Ц. (2003). Хомогенизација школства. У: Џери, М. и Едвард Г. (ур.), *Глобализација: арјумени и пројив* (81–96). Београд: Clio.
- Ђукић, М. (2006). Принципи Болоњске декларације и реформа високог образовања. *Реформа система васпитања и образовања у Републици Србији* (317–328). Нови Сад: Филозофски факултет.
- Zgaga, P. (2006). *Looking out: The Bologna Process in a Global Setting*. Norway: Ministry of Education and Research.
- Марковић, Д. Ж. (2004). Дилеме о реформи образовања у транзицији. *Цивилно друштво и мултикултурализам на Балкану* (84–89). Ниш: Филозофски факултет: Институт за социологију.
- Митровић, Љ. (2010). Актуелна порука и слоган 'Балкан – балканским народима' са прве панбалканске конференције. У: *Балкан у процесу евроинтеграције: унитарно-регионални односи* (1–17). Ниш: Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања.
- Митровић, Љ. (2009). *Транзиција у периферни капитализам: олеги из социологије глобалних и регионалних промена*. Београд: Институт за политичке студије.
- Печујлић, М. и сар. (1991). *Критичка теорија савременог друштва*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Суходолски, Б. (1988). *Перманентно образовање и стваралаштво*. Загреб: Школске новине.

Summary

Change of political paradigm in Serbian society at beginning of 2000, led to a changed economic context, and unavoidable changes in the field of education. Intention to approach wide, European integrations led to accepting outer demands, which determine relation of the society towards the educational system and have powerful influence on forming politics. The performed reforms led to changing of systematically dimensions of institutional education; changing of the subject contents, enrolment rules at different levels of education, changing the duration of compulsory education, changing of the regime of studying and learning. There is only illusion that the educational reforms are systematically, enhanced, that there is "democratization" of education and that there are some changes, which significantly changed the relation of society towards education. Nevertheless, in reality some issues of educational policy were realized, although they were not based on thorough principles,

and they did not lead to realization of better and different education based on best world ideals. The change of paradigm of education in the so-called contemporary Serbian society was limited to uncritically accepting updating national strategies of development of education with the demands for standardization and unification of education, which come from so-called European educational area. Accepting solutions posed by neo-liberal reformists after 2000, led to society devastation – to its modernization – including the area of education. Neo-liberal strategy of development posed the system of values in which the profit is placed above people, and this led to demolishing links of solidarity in society and disappearance of social responsibilities as the final consequences of the posed form of development. There are many open questions about the influence of neo-liberal strategies of social development on forming educational policy in Serbian society nowadays. This is why the author stresses the need of continuous studying of systematic consequences of the reform in accordance with the known tendencies of redefining of social roles and aims of education. Reforms of education are not expected to be the expression of functionalisation of education in the context of the whole uniqueness with the policy of globalization, but the balanced reply on the needs of the participants of the educational process and developmental needs of the society.

Key words: *neo-liberal strategy of social development, educational policy, changes.*